

УДК 81'271

Кулик О. Д.

СПІВВІДНОШЕННЯ КУЛЬТУРИ ЯК СИМВОЛІЧНО-ЗНАКОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ ТА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ЯК ЇЇ КОДУ

У статті проаналізовано співвідношення культури як символічно-знакової реальності та мовної картини світу як її коду. З погляду лінгвокультурології, етнології та інших суміжних галузей найбільш цікавим для науковців є встановлення причин розбіжностей у різних мовних картинах світу. Це складне питання, оскільки його вирішення, по-перше, передбачає вихід за межі лінгвістики, по-друге, очевидно є тільки незначна кількість причин. Одна з них – культура народу-носія певної мови. У нашій розвідці на конкретних прикладах доведено, що особливості мови відображено в прагматах, які в різних життєвих ситуаціях є мовними виразниками певних форм поведінки, змін у культурі, що своєю чергою провокують зміни у свідомості мовців. Доведено, що мовна картина світу залежить від складної взаємодії двох чинників – від того, як «влаштована» мова, і від того, як «влаштована» дійсність.

Ключові слова: мова, культура, картина світу, мовна картина світу, людина, народ, носій мови.

В статье проанализировано соотношение культуры как символически-знаковой реальности и языковой картины мира как ее кода. С точки зрения лингвокультурологии, этнологии и других смежных отраслей наиболее интересным для ученых является установление причин расхождений в разных языковых картинах мира. Это непростой вопрос, поскольку его решение, во-первых, предусматривает выход за пределы лингвистики, во-вторых, видимыми являются только несколько причин. Одна из таких причин – культура народа-носителя определенного языка. В нашем исследовании на конкретных примерах доказано, что особенности языка отражаются в прагматах, которые в различных жизненных ситуациях являются языковыми выразителями определенных форм поведения, изменений в культуре, которые в свою очередь провоцируют изменения в сознании говорящих. Доказано, что языковая картина мира зависит от сложного взаимодействия двух факторов – от того как «устроен» язык и от того, как «устроена» действительность.

Ключевые слова: язык, культура, картина мира, языковая картина мира, человек, народ, носитель языка.

The article analyses the correlation between culture as symbolic and sign reality and the linguistic picture of the world as its code.

The term «linguistic picture of the world» is more often connected with the problem of the language correlation, thinking and reality. Numerous works of the modern researchers persuasively witnesses that any linguist who fairly interprets the fact of the language, comes inevitably to the conclusion about the dependence of the thinking not only from the language, but also from the reality, experience, development and culture, the civilization level and others.

Besides, the linguists were always interested in the difference causes in the linguistic language picture. It is a difficult question, as its solution, in the first line foresees the way out from the linguistic borders, and secondly, there are, obviously, only insignificant number of the reasons. The researchers have taken three most important of them: nature, culture and cognition.

We paid our attention to the culture, because, as it is known, all elements of the folklore are reflected in the language, and in the language grounds the linguistic picture of the world is formed.

Our research demonstrates on specific examples, that the language peculiarities are reflected in the striving, which in different life situations are reflectors of some behavior norms, changes in the culture, which in their term provoke the changes in the speakers cognition.

It is proved, that the linguistic picture of the world depends from the difficult cooperation of two factors – from how the language is «built» to how the reality is «created».

Besides, the author indicates, that the numerous differences among languages could be conventionally referred to cultural, and near the national, peculiar characteristics common to mankind, universal phenomena are observed.

Key words: language, culture, picture of the world, linguistic picture of the world, person, nation, language carrier.

Мова – це вербальна псевдодійсність, суб'єктивована на всіх можливих рівнях: від конкретної мовної особистості до мікросоціумів і національно-мовних об'єднань. Кожному з них властива мовна картина світу, що віддзеркалює індивідуально-мовну компетенцію носіїв мови чи національну специфіку лінгвалізації дійсності певним мовним колективом.

Термін «картина світу» вперше розглянув фізик В. Герц на межі ХІХ–ХХ ст. як сукупність внутрішніх об'єктів, що слугують для виведення логічних суджень щодо поведінки цих об'єктів. На сьогодні

картина світу перетворилася на категорію природничих і гуманітарних наук. Сучасні автори (В. Колшанський, О. Кубрякова Л. Лисиченко, В. Маслова, В. Постовалова, О. Уфімцева, Т. Цив'ян, та ін.) *картину світу* визначають як результат переробки інформації про середовище й людину.

Мовна картина світу – це відображений засобами мови образ свідомості-реальності, модель інтегрального знання про концептуальну систему уявлень, репрезентованих мовою. Мовну картину світу науковці відмежовують від концептуальної, або когнітивної, моделі – яка є основою мовного втілення, словесної концептуалізації сукупності знань людини про світ.

Українська дослідниця Л. Лисиченко зазначає: «Питання сутності мовної картини світу по-різному розв'язують у сучасному мовознавстві – від максимального зближення мовної й концептуальної картин світу до визнання різного ступеня своєрідності відображення світу в кожній мові» [2, с. 37].

Концептуальна картина світу, на відміну від мовної, постійно змінюється, віддзеркалюючи результати пізнавальної та соціальної діяльності. Окремі ж фрагменти мовної картини ще й досі зберігають колишні, «реліктові» уявлення людини про будову світу. Наприклад, давні уявлення людей про те, що земля плоска, ми відтворюємо в таких висловлюваннях, як: *сонце сходить, заходить, сідає, встає* тощо.

Розрізняють «наукову» і «наївну» картини світу. Перша залежить від рівня та обсягу наукових знань. Наївна ж створюється і формується залежно від сприйняття і розуміння носієм мови позамовної дійсності і системи його рідної мови. Так, наприклад, для «наївного» носія української мови *вишня* – це вид ягоди, з наукового погляду *вишня* – це кістянка, а до ягід належать огірки, помідори, кавун та ін. Зрозуміло, що наукові й наївні («побутові») поняття не завжди збігаються, хоча це не означає, що останні є примітивними і неправильними.

Поняття «мовна картина світу» найтісніше пов'язане з проблемою співвідношення мови, мислення і дійсності. Ця проблема є об'єктом вивчення принаймні трьох наук – філософії, психології та лінгвістики. У європейській лінгвістиці найбільша заслуга у вивченні зазначеної проблеми належить В. Гумбольдту. Мова, за В. Гумбольдтом, – це зовнішній вияв духу народу (тобто мова – це дух, а дух – це мова). Що сильніший вплив духу на мову, то закономірніший і багатший її розвиток.

Ідеї В. Гумбольдта вплинули на розвиток європейської (і не тільки) лінгвістичної думки. О. Потебня вважав В. Гумбольдта геніальним провісником нової теорії мови. У радянському мовознавстві «неогумбольдтіанство» широко обговорювали після опублікування робіт Б. Уорфа в збірнику «Нове в лінгвістиці».

Б. Уорф (інженер за освітою) був учнем відомого американського науковця Е. Сепіра. Останній вважав, зокрема, що реальний світ будується на основі мовних норм певної групи. Б. Уорф обрав як «мовні норми» способи позначення та вираження певних понять у мові хопі (одна з мов індіанців Америки) і середньоєвропейський стандарт. Зіставляючи ці дві «мовні норми», Б. Уорф спробував відповісти на такі запитання:

1) чи є наші уявлення «часу», «простору» і «матерії» насправді однаковими для всіх людей, чи вони зумовлені структурою певної мови;

2) чи існують очевидні зв'язки між:

а) нормами культури і поведінки;

б) основними лінгвістичними категоріями [6, с. 140–141].

Відповіді на ці запитання привели науковця до висновків про те, що мова впливає на поведінку і мислення людини.

Сукупність ідей, висловлених Б. Уорфом, який використовував роботи Е. Сепіра, отримала назву «гіпотеза Сепіра–Уорфа», або «гіпотеза лінгвістичної відносності». У радянські часи цю гіпотезу критикували, оскільки «марксистське мовознавство» виходило з того, що первинною є матерія (тобто дійсність), а вторинною – ідея (тобто мислення і мова). Отже, не мова впливає на мислення (і дійсність), а дійсність відображена в мисленні й мові. Численні ж роботи сучасних дослідників переконливо свідчать про те, що кожен лінгвіст, який неупереджено інтерпретує факти мови, неминуче доходить висновку про залежність мислення не тільки від мови, а й від дійсності, досвіду, розвитку культури, рівня цивілізації тощо.

До того ж лінгвістів завжди цікавили причини розбіжностей у мовних картинах світу. Із значної кількості їх науковці виділили три найголовніші: природа, культура, пізнання.

Ми звертаємо увагу саме на культуру, адже, як відомо, усі елементи народної культури віддзеркалені в мові, а в надрах мови формується мовна картина світу.

Не вдаючись до аналізу різних підходів щодо визначення поняття «культура» (а їх на сьогодні біля 200), пропонуємо тлумачити його в широкому значенні. Культура – це те, що людина отримала не від світу природи, а додала, зробила, створила сама.

Зазвичай співвідношення мови і культури визначають через метафори. «Мова – дзеркало культури», – це найбільш популярна, відома метафора, і вона правильна, тому що мова справді відображає і зовнішній, і внутрішній світ людини. Вона не тільки віддзеркалює, а й зберігає культуру та передає її від покоління до покоління. Разом із мовою ми успадковуємо погляди, системи цінностей, мудрість, усе те, що залишилося нам із нею в спадок. Мова, своєю чергою, є знаряддям культури. Це те знаряддя, за допомогою якого вона формує особистість. Для того, щоб продемонструвати це наочно, наведемо приклади, у яких українська мова й, відповідно, культура зіставлена з іншими.

Наприклад, у дитячій казці англійського письменника Алана Мілна «Украдений принц» в авторській ремарці написано (англійською) «бідний, але чесний». Якщо вдуматися, то не зрозуміло, до чого тут спо-

лучник «але», чому «бідний, АЛЕ чесний»? Як висновок, можна констатувати, що всі бідні нечесні, але цей конкретний рибалка, як виняток, виявився чесним? Для нашої культури це дивне твердження, але воно використовуване в англійській мові й зареєстроване у всіх словниках як кліше. В українській культурі немає співвідношення між бідністю та нечесністю. Ми могли б, напевно, сказати: «багатий, але чесний» (як виняток), але навіть так не говоримо. Такого кліше у нас немає, а в англійців є. Тобто, англійці з дитинства сприймають ідею, що всі бідні нечесні. Це також формує погляд на світ і ставлення до людей.

Яскраво демонструють співвідношення культури та мовної картини світу займенники. В українській мові, коли звертаються до співрозмовника, вживають два займенники: *ти* і *ви* / *Ви*, – а в англійській – один: *you* (*ти*). Це, мабуть, зробило англійців більш демократичними, бо всі – на «ти»: і солдат із генералом, і вчитель із учнем, і керівник із підлеглим, і навпаки. Складно уявити, що ми також забудемо «ви» і перейдемо на «ти». Половина нашої прекрасної літератури, особливо поезії, просто закінчиться, тому що без гри на «ти» і «ви» нічого не вийде. Як відомо, звертання на «ти» може ошчасливити й образити. Те ж – зі звертанням на «ви». Усе це – найтонші відтінки. Інколи можемо спостерігати в громадських місцях (транспорті, наприклад), скільки буває суперечок, які починаються з «великої» фрази: «А ви мені не «тикайте!»». І відразу зрозуміло, до яких соціальних верств належать обидва «учасники комунікації».

А ось інший приклад:

*Осінній день березами почавсь.
Різьбить печаль свої дереворити.
Я думаю про тебе весь мій час.
Але про це не треба говорити.*

*Ти прийдеш знов. Ми будемо на «Ви».
Чи ж неповторне можна повторити?
В моїх очах свій сум перепливи.
Але про це не треба говорити.*

*Хай буде так, як я собі велю.
Свій будень серця будемо творити.
Я Вас люблю. О як я Вас люблю!
Але про це не треба говорити.*

(Ліна Костенко)

Що залишиться, якщо з наведених поетичних рядків прибрати «ти» і «ви»? У кожній поезії ці займенники мають різне смислове навантаження.

Емоційність народу також формується через мову. Наприклад, українці постійно вживають велику кількість зменшувально-пестливих суфіксів (-оньк-, -еньк-, -усіньк-, -юсіньк-, -очк-, -ечк-, -ісіньк- тощо). Жодні політичні та інші ідеологічні реформи не зменшують нашої любові до них. Досить часто чуємо в магазині: «Дайте мені хлібину (молочка, ковбаски, сметанки і т.д.)». Такі суфікси є в небагатьох мовах світу. Переважно добре ставлення виражене синтаксично і, якщо такі слова спробувати перекласти, нічого не виходить. Навіть до іншомовних слів українці вважають за необхідне «причепити» пестливий, зменшувальний суфікс, як-от: «смайлик» замість англійського «smile», «флешка» замість англійського «flash drive».

Навіть пунктуація та орфографія відіграють роль у формуванні картини світу. В українців дуже популярний знак оклику. Ми пишемо: «Шановний Іване Івановичу!» і ставимо знак оклику. Як відомо, західний світ у цьому місці ставить кому, а українці обирають, переважно, знак оклику. Європейці вважають, що знак оклику – занадто пафосно, але це українська традиція, звичаї, національний характер.

Щодо орфографії, то займенник «я» («I») в англійській мові пишуть завжди з великої літери, у будь-якій позиції: в середині речення, в кінці, на початку. А в українській з великої літери пишуть лише займенник «Ви», що підкреслює наше шанобливе ставлення до співрозмовника. Якби українці писали «Я» завжди з великої літери, то, мабуть, були б іншим народом.

Особливості національного етикету в різних життєвих ситуаціях також відображено в мові. Наприклад, сучасні американці для побажання смачного використовують французький варіант цієї прагми: «Bon appetite!». У Франції немає звичаю дякувати господині після їжі, але правила французької ввічливості вимагають, щоб гості, скуштувавши страву, сказали: «C'est tres bon!» (Це дуже смачно). В українців після такої подяки використовують етикетну формулу «На здоров'я!».

Після того, як хтось чхнув, українці говорять: «Будьте здорові!». Англійці благословляють – «Bless you!» («Благослови вас!»). Французи говорять: «A vos souhaits!» («На виконання ваших бажань!»).

Різнокультурні прагми іноді непросто засвоюються. Наприклад, людей багатьох національностей шокують звичні для нас фрази мовленнєвого етикету, як-от: «Заходьте, роздягайтесь».

У межах культурно-етичних моделей кожної мови є значна група звертань, які викликають труднощі під час перекладу. Наприклад, складно уявити, як англійською будуть звучати наші звертання на кшталт: *дівчина, жінка, громадянин, земляк, тезка* та ін. Тому звертання, як правило, калькують і вони не виходять за межі своїх мовних культур: *мсьє, мадам, мадмуазель; гер, фрау, фрейлін; містер, місіс, міс; синьйор, синьйора, синьйорина; пан, пані, панянка* та ін.

Ніколи не стане повністю зрозумілим, наприклад, для носіїв англійської мови українське *приятель*, яке разом із *друг, товариш* англійською передають одним гіперонімом *friend*. Українське *приятель*, навіть на відміну від російського *приятель*, має свій, ледь вловимий національно-семантичний відтінок, який реалізується тільки в певних ситуаціях.

У нашій розвідці ми, звичайно, розглянули лише мізерну частину прикладів, які демонструють співвідношення культури як символічно-знакової реальності та мовної картини світу як її коду. До того ж, багато відмінностей між мовами тільки умовно можна зарахувати до культурних. Однак наявність таких особливостей не тільки відрізняє одну мову від іншої, але є її частиною мовного світу її носіїв.

Як висновок, можемо стверджувати, що: 1) особливості мови відображені в прагмемах, які в різних життєвих ситуаціях є мовними виразниками певних форм поведінки, змін у культурі, що своєю чергою провокують зміни у свідомості мовців; 2) мислення втілюється у мовних формах; 3) мовна картина світу залежить від складної взаємодії двох чинників – від того, як «влаштована» мова, і від того, як «влаштована» дійсність. А поряд із національними, специфічними рисами у будь-якій мові спостерігаємо й загальнолюдські, універсальні явища.

Література:

1. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
2. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу // Л. А. Лисиченко // Мовознавство. – № 5–6. – С. 36–41.
3. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
5. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 624 с.
6. Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Л. Уорф // Новое в лингвистике. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1960. – Вып. 1. – С. 135–168.